

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.86>

П. Б. Пилипишин
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
orcid.org/0000-0002-5862-3935

**ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛІЗМУ У ДОФІЛОСОФСЬКОМУ ПЕРІОДІ АНТИЧНОСТІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД**

У статті досліджується дофілософський період Античності, який характеризувався чіткою детермінацією людської поведінки, адже вважалося, що людська істота не має власної долі, оскільки існує безособова сила – доля. Тому щастя чи нещастя, успіх чи поразка не залежать від етичної сторони її вчинків, адже її дії, бажання визначаються механічно, а сам індивід не є мислячою, діяльною істотою.

Встановлено, що людина не була відокремлена у дофілософській традиції як «одинична» категорія, оскільки цілковито підпорядковувалася домінуванню категорії «загального», що характерно для космоцентричної парадигми.

Акцентується увага на тому, що гомерівський епос здійснив своєрідну революцію у суспільній свідомості античних громадян, адже завдяки йому відбулося вивільнення індивідуальної свідомості з колективної. «Відкриття» індивіда відбувалося спершу у гомерівському епосі, однак це дало поштовх до усвідомлення свого «я» у філософії права і звичайній людині, а не лише гомерівському герою. В межах цієї інтерпретації склалося твердження початку справедливості, законності і полісного життя.

Формулюється висновок про те, що в епосі можна віднайти філософсько-правові ідеї, які стали основою подальшого розвитку індивідуалізму. До них належать епічні герої, наділені особистісними рисами; герой може діяти з урахуванням власних інтересів, ставлячи перед собою власні цілі, тобто він здатний до самовизначення, в тому числі правового; усвідомлення зумовленості своєї долі надає герою можливість власного правового вибору; відокремлення категорії «одиничного» у структурі особистості; герой завжди мислиться в одиниці, що є підтвердженням його індивідуальності; правові вчинки людини індивідуально-мотивовані; ідея вольової участі у здійсненні свого призначення; героїзм – це драматичний шлях боротьби за самобутність.

Ключові слова: індивід, особистість, індивідуалізм, індивідуальність, антропоцентризм, людиноцентризм, Античність, Гомер, епос, свідомість, космоцентризм, Логос.

Pylypyshyn P. B. THE PROBLEM OF INDIVIDUALISM IN THE PRE-PHILOSOPHICAL PERIOD OF ANTIQUITY: PHILOSOPHICAL AND LEGAL APPROACH

The article examines pre-philosophical period of Antiquity, which is characterized by clear determination of human behavior. Since it was considered that human being had no own destiny as there existed impersonal force – fate. Therefore, happiness or misfortune, success or defeat does not depend upon the ethical aspect of his acts, because his deeds and wishes are determined mechanically, and an individual is not a rational and an acting being.

It was determined that a person had not been distinguished as a “single” category in pre-philosophical tradition. Since the person was completely subordinated to prevalence of category of “general”, that is typical for cosmocentric paradigm.

It is emphasized that Homeric epos had made a peculiar revolution in a public consciousness of antique people; since due to it a release of an individual consciousness from collective one took place. “An opening” of an individual happened in Homeric epos at first. However, that gave an impetus to an ordinary person, and not to Homeric hero only, to realize his “Self” in legal philosophy. Such an interpretation formed a statement of beginning of justice, legitimacy and polis life.

It was drawn a conclusion that one could find in epos philosophical and legal ideas, which served as basis for further individualism development. These include epic heroes endowed with personal traits; a hero can act in accordance with his own interests, setting his own aims, so he is capable of self-determination including legal; realization of conditionality of his destiny enables a hero to make his own legal choice; distinguishing of category of “single” in person’s structure; a hero is always perceived in singular and that confirms his individuality; legal acts of a person are individually motivated; the idea of determined participation in implementation of his destination; heroism is a dramatic path in struggle for identity.

Key words: individual, personality, individualism, individuality, anthropocentrism, human-centrism, Antiquity, Homer, epos, consciousness, cosmocentrism, Logos.

Постановка проблеми. У статті здійснено спробу виявлення загальної логіки історичної динаміки вираження ідей індивідуалізму через філософсько-правовий аналіз вчень, подій, явищ, що мали місце в той чи інший період. Це дозволить з нової точки зору розглянути сучасний погляд на систему «людина-соціум-природа» і розгледіти нові можливості подолання цього протистояння. Для цього необхідно в історичній послідовності розглянути філософсько-правові ідеї, пов'язані з поняттями «людина», «сутність людини», «характеристика людини», «інтереси людини», «пріоритет людини», які беруть свій початок з відповідних культурних і наукових установок та стали основою зародження індивідуалізму у філософії права.

Вважаємо, що таку спробу необхідно розпочати з дофілософської традиції Античності. Дофілософська традиція цікава тим, що людина вперше філософствує в особі давньогрецьких мислителів про те, що є людське буття. У цьому сенсі філософія як тип світогляду «відкрила», «винайшла» тему людини як ключову детермінанту антропології у філософії права. Таке відкриття відбувалося спершу у гомерівському епосі, однак це дало поштовх до усвідомлення свого «я» у філософії права ізвичайній людині, а не лише гомерівському герою.

Стан дослідження проблеми. Слід зауважити, що окремі аспекти індивідуалізму, антропоцентризму, гуманізму, людиноцентризму постійно перебувають в центрі уваги наукової спільноти. Порушені у цій науковій публікації питання в рамках розкриття місця людини у соціумі різного періоду історії були розкриті у працях В.А. Бачиніна, Н.І. Гибадуллаєва, О.В. Грищук, Д.І. Луковской, А.Ф. Лосьєва, В.І. Овдієнко, А.В. Петрихіна, А.В. Перцева, Л.С. Соловйова, А.В. Скоробогатова, В.І. Кузнецова, Т.Д. Федорова, В.П. Шаповалова, З.В. Шевченко та інших. Однак індивідуалізм як філософсько-правова течія не став предметом наукового аналізу.

Мета статті впливає із необхідності дослідження особливостей розвитку та формування індивідуалізму у період Античності.

Виклад основного матеріалу. Проблеми місця людини у світі, її неповторності, індивідуальності, самотності та духовності неминучі. Вони були предметом дискусій древніх філософів і ставали головною ідеєю великих праць мислителів усіх часів і народів. Свого часу про це зауважив один із перших представників ірраціоналізму А. Шопенгауер, який стверджував, що заперечення душі є філософією людей, які забули взяти до уваги самих себе [1, с. 257].

Доцільно провести дослідження розвитку індивідуалізму у взаємозв'язку з природним правом досліджувати, починаючи з античних часів [2, с. 46]. Індивідуалізм як динамічна якість людської суті є надпарадигмальним явищем, що

робить його дотичним до кожної окремої людини незалежно від національних, світоглядних, культурних та інших особливостей. Однак саме антична думка як смисловий початок греко-романської цивілізації була тим ідейним фундаментом, на якому індивід утвердився в статусі абсолютної цінності, що багато в чому і стало причиною виникнення ідей індивідуалізму у філософії права як процесу, що відбиває діалектичний характер протистояння різних форм індивідуалізму [3, с. 161].

Філософсько-правові уявлення давньогрецьких мислителів мають багатоманітну форму, а тому можна простежити всі ідеї, які пізніше стали фундаментом для світової та європейської правової думки. Особливо велика цінність античної правової думки для розвитку ідей індивідуалізму полягає в тому, що вона стала ідеологією вільних людей [4].

Філософи Древньої Греції вперше здійснили спробу науково обґрунтувати ідею індивідуалізму через процес самовдосконалення особистості, вміння розрізняти добро і зло, розум і почуття, свободу, справедливість та рівність. Моральні цінності особи, які є регулятором поведінки людини, становлять основу моральних і правових норм. Вони не можуть розглядатися поза індивідуумом і без вивчення питання про формування свідомості людини [5, с. 170].

В літературі побутує думка, що більшість філософсько-правових ідей та проблем сучасності, які торкаються проблеми індивідуалізму, мають міцне підґрунтя стародавньої думки та залишаються актуальними наперекір тому, що тодішня філософія права мала стихійний характер. Це пов'язано з тим, що ще в епоху античної філософії індивідуалізм впливав із проблем особистої своєрідності та самотності, рівності та нерівності, приватної власності, місця індивіда у суспільстві та ролі держави у його житті [6, с. 18].

Перші античні філософи роздумували про світ як єдине впорядковане ціле, як космос («космос» у перекладі з грецької означає «порядок»). Космос у їхній уяві – це не якась мовчазна безодня, а жива цілісність, породжена хаосом, якій притаманні розум і душа. Він існує в межах суворих законів, головний із яких – Логос. Космічному, божественному Логосу мають підкорятися життя держав і окремих індивідів. На землі тоді з'являлися мудрість, правда і справедливість, коли люди діяли відповідно до них, а державні закони не суперечили імперативам Логосу [7, с. 195–201].

Поведінка людини та навіть богів повинна бути такою, щоб не порушити природний плин подій, який підпорядкований цьому Логосові. Людина не завжди поводить себе правильно, тобто природно, бо в її житті багато різних випад-

ковостей і хаотичних імпульсів, пов'язаних із природною недосконалістю чи зіпсованістю, недостатністю знань. Тому людина не завжди поводить себе відповідно до Логосу.

Сформулювати загальний закон, зрозумілий пересічній людині, ґрунтуючись на підвалинах Логосу, – це один зі способів зарадити цьому. Такий загальний закон і є людським законом (номосом) поліса. Отже, твердження, що «право – це відбивання всесвітнього Логосу» є ідеєю, спільною для більшості давньогрецьких моделей космологічного періоду. З огляду на специфіку цих моделей їх можна назвати логосно-номосними моделями права [8, с. 71].

Стародавні міфи, відтворені у поемах Гомера і Гесіода, піддаються політико-правовій інтерпретації. В межах цієї інтерпретації склалося твердження початку справедливості, законності і полісного життя. У поемах Гомера вживаються терміни, які згодом будуть застосовуватися як правові: «дике» (справедливість) і «теміс» (звичай, звичаєве право). Ці терміни мають велике значення та показують особливості праворозуміння грецького ладу того періоду, яке заведено називати «гомерівським суспільством». У Гомера справедливість (дике) виступає в якості основи і принципів сформованого звичаю, звичаєвого права (теміс). Звичаєве право (теміс) виступає як конкретизація вічної справедливості (дике) [9, с. 243].

У Гомера можна знайти безліч прикладів індивідуального розвитку (від вождів до жебраків). Епічні персонажі не втратили зв'язок із родом, тому особистість у Гомера завжди підкорена авторитету, а її героїзм полягає у захисті свого роду. Індивід у Гомера вже має свої цілі, його вчинки індивідуально-мотивовані. А.Ф. Лосєв влучно характеризує його як особистість у сенсі приватної ініціативи [10, с. 125].

Епічний світогляд не міг не визнавати в навколишньому світі панування безособової незрозумілої сили – долі, від якої були залежні усі люди. Ця залежність полягала в тому, що епічна людина розглядала всі події свого життя як частку щастя і страждань, як щось неминуче та незмінне, яке не залежить від етичної сторони її вчинків.

Визнання над собою влади року нітрохи не виключало для героїв можливості свободи. Епічний герой, відрізняючи себе від одноплемінників, мав власні цілі та інтереси і орієнтувався на останні в своїх діях. Тому в поемах з'являються приклади самостійних вчинків людей, які не є наслідком орієнтації на етичні норми роду.

У Гомера можна знайти різні види поєднання долі і людської волі: і підпорядкування своїй частці, і об'єднання волі богів і волі індивіда, і пряма непокора рішенням богів. Епічний персонаж Гомера зовсім не є покірним і пасивним. У багатьох випадках усвідомлення зумовленості своєї долі надає герою сміливості і рішучості, залиша-

ючи можливість самостійного вибору в рамках частки, відведеної йому Мойрами [11, с. 37–38].

Греки уособлювали в образах мойр (Антропос, Крото, Лахесіс, Ананке, Тіхе) долю як первісне зумовлення і невідворотну вищу силу, як світову закономірність і одночасно як живу божественну істоту, яка не виключає, а передбачає активність героя. Герой згідно філософії стародавніх греків не є рабом своєї долі чи сліпим її знаряддям, яке не розуміє, що вчиняє; а вияв долі – у сфері людського життя, реалізації долі в обраній особистості.

Герой – це пан своєї долі, він опирається на самого себе. Героїчна природа персонажів полягає у почутті єдності із долею і пов'язаними з нею здібностями реалізовувати своє призначення. Герой прагне до активності і діяльності, усвідомлення свого призначення і вольової участі через піднесення до рівня своєї долі, до рівня свого призначення [12, с. 102].

Індивідуалізм гомерівської філософії простежується в античному розумінні героїчної долі, під якою розуміють єдність внутрішньої свободи і зовнішньої необхідності. Вона передбачає боротьбу і активність та поєднує протилежні засади: приреченість і свободу, дотримання веління долі і непокірність. Якби не простежувалися філософсько-правові погляди на індивідуалізм, то у гомерівській філософії над героєм панувала б доля, яка б механічно визначала його вчинки, дії і бажання, а сам герой не був би мислячою і діяльнісною істотою.

В такому випадку можна було б стверджувати, що гомерівський Ахіллес – це запрограмована машина, маріонетка в руках долі, яка не знає ні свого життєвого призначення, ні своєї значущості, і діє, не відчуваючи ніякої жаги до діяльності. Однак індивідуалізм простежується якраз у тому, що Ахіллес діє як людина, яка усвідомлює своє життєве призначення і зміст власних діянь. Саме це усвідомлення і є поштовхом до жаги діяльності незалежно від веління долі. Саме в цьому і полягає гомерівський індивідуалізм [13, с. 38–39].

В античному світі одинична людина спочатку виділяється, усвідомлюючи свою унікальність як героя, який прагне до відстоювання суспільних інтересів. В результаті категорія «одиничного» якісно відокремилася у структурі особистості, однак вона поки ще була підпорядкована характерній для космоцентричної парадигми домінування категорії «загального».

По суті героїзм стародавнього грека реалізовував функцію збереження і зміцнення життєздатності та гармонії суспільного цілого навіть ціною життя окремих індивідів, навіть за допомогою вчинків, далеких від гуманних у нашому сучасному розумінні цього слова. Однак для нашого дослідження важливе значення має та обставина, що з самого факту героїзму випливає сприйняття суспільства як пасивного об'єкта впливу – народ або людство.

Герой завжди мислиться в однині, а тому феномен «героїзму» неминуче охоплює не тільки потенцію до воз'єднання суспільства, а й роз'єднує індивідів шляхом конкуренції, що було наочно продемонстровано в контексті софістичної думки, яка спрямувала активність людини на задоволення його егоцентричних інтересів [3, с. 101].

У гомерівському епосі ми віднаходимо перші джерела ідеї індивідуалізму, коли індивідуальна свідомість виходить із рамок колективного мислення роду. Епічні герої, на відміну від людини міфологічної епохи, вже наділені особистісними рисами. Епічна свідомість допускає те, що людина не завжди відома доля, а тому вона може діяти з огляду на власні інтереси, ставлячи перед собою певні цілі.

Епічні герої відрізняють себе від навколишнього світу, ставлять перед собою індивідуалізовану мету, прагнуть до її досягнення через вольову участь. Вони здатні до самовизначення, тому саме тут і починається історія розвитку уявлень людини про її індивідуальність у філософії права.

Висновки. Давньогрецькі уявлення цього періоду було сконцентровані у міфах, де людина, право, поліс, боги – органічні частини Всесвіту, підпорядковані Логосу (загальному закону). Право є виявом Логосу, а звичаєве право є концентрацією вічної справедливості.

Цей період античної правової думки характеризується вивільненням людини від природи, її залежністю від традиційних норм і порядків, міфологічною свідомістю. Спершу таке вивільнення є лише умовним, абстрактним та можливим тільки в епосі. Адже в цей період статус людини, її місце в соціумі фактично відсутні, а сам індивід – частина природи, родовий елемент, здатний лише на постійне повторення традиційних схем і звичаєвої поведінки. Людина є безініціативною, бо її життя й так наперед визначене долею, а тому її вчинки та рішення нічого не змінять.

Епос стає тим єдиним джерелом, де в дофілософській традиції вдається виділити індивідуальну свідомість від колективної. Саме в епосі ми можемо віднайти такі філософсько-правові ідеї, які стали основою подальшого розвитку індивідуалізму. Втім всі ці ідеї є лише в межах логосно-номосної інтерпретації права, а тому слід пам'ятати, що право тут – теж частина природи, як і сама людина.

Слід окреслити ті філософсько-правові ідеї, які заклали фундамент для подальшого розвитку індивідуалізму в античний період: епічні герої

наділені особистісними рисами; герой може діяти з огляду на власні інтереси, ставлячи перед собою власні цілі, тобто здатний до самовизначення, в тому числі правового; усвідомлення зумовленості своєї долі надає герою можливість власного правового вибору; відокремлення категорії «одичного» у структурі особистості; герой завжди мислиться в однині, що є підтвердженням його індивідуальності; правові вчинки людини індивідуально-мотивовані; ідея вольової участі полягає у здійсненні свого призначення; героїзм – це драматичний шлях боротьби за самобутність.

Література

1. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. В 2-х томах. / Пер. с нем. Т. 2. Минск : Попурри, 1999. 832 с.
2. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
3. Петрихин А.В. Гуманизм как социокультурный процесс противостояния ценностно-мировоззренческих форм гуманности : дисс. канд. философ. наук: 09.00.11; Место защиты: Краснодарский университет МВД России. Краснодар, 2014. 161 с.
4. Шульженко Ф.П., Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових учень [Електронний ресурс]. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 304 с. URL: <https://studfile.net/preview/5650393/>.
5. Омельчук О.М. Зародження і розвиток уявлень про поведінку людини в античній філософії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. Львів, 2011. Вип. 1. С. 169–180.
6. Шевченко З.В. Індивідуалізм як складник розвитку демократії : дис. канд. юрид. наук: 09.00.03. Київ, 2005. 228 с.
7. Бачинин В.А. Філософія права и преступления. Харьков, 1999. 607 с.
8. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність : Навчальний посібник. Київ : ВД «Стилос»: ПЦ «Фоліант», 2003. 382 с.
9. Козлов В.С., Соколов С.В. История политических и правовых учений : Учебное пособие. Минск : «БИП-С «Плюс». 2009. 527 с.
10. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Ранняя классика (в 8 томах). Т. 1. Москва : АСТ; Х. : Фолио, 2000. 624 с.
11. Овдиенко В.И. Проблема свободы воли в античной философии: 09.00.03 : дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. Краснодар, 2006. 171 с.
12. Кессиди Ф. От мифа к логосу: становление греческой философии / Отв. ред. А.Е. Зимбули. 2-е изд., испр. доп. СПб : Алетейя, 2003. 360 с.
13. Гришук О.В., Добош З.А. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект : [монографія]. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. 268 с.